

ДОСВІД СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН В ДЕКОМУНІЗАЦІЇ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ

Постановка проблеми: Змінити те, що сталося, – поза нашими можливостями. Натомість мова про те, а що з минулого нам потрібне в майбутньому? Що вартує передавати від предків до нащадків? Деякі події ми повинні пам'ятати як пересторогу – таке ніколи не має повторитися. Це слід назавжди залишити в минулому. Інші, навпаки, служать прикладом, на який варто орієнтуватися, прикладом, який може стати в пригоді наступним поколінням. І саме другі мають бути увічнені в назвах вулиць, площ, парків, населених пунктів. Топонімічні назви виступають тут маркером того, що справді важливо для мешканців села, міста чи цілої країни. Мета: дослідити причини декомунізації у провідних східноєвропейських країнах, а саме сконцентрувати увагу на вирішенні таких дослідницьких питань: - простежити процес декомунізації у таких країнах як: Словаччина, Хорватія, Україна. - прослідкувати динаміку змін від початку декомунізації у цих країнах. Об'єкт дослідження – феномен декомунізації у країнах східної Європи, як сукупність дій, спрямованих на позбавлення радянського минулого.

Виклад матеріалу: Після розгрому Третього Рейху, його сліди швидко були стерті з теренів, окупованих раніше німцями. В рамках проведеної повоєнним урядом політики ,денацифікації переіменовано назви вулиць та міст, ліквідовано нацистські пам'ятники в самій Німеччині. Попри те, що вони теж на той момент вже були німецькою історією. Але саме тією історією, яку німці хотіли залишити в минулому, а не тягти її вантаж за собою в майбутнє. Схожим чином слідів пам'яті іншого тоталітарного режиму позбавлялися в посткомуністичних країнах Центральної та Східної Європи. Проте «вітер змін» кінця 1980-х –початку 1990-х зачепив Україну лише частково. Швидко й ефективно перейменування та демонтажі відбулися лише в західній частині країни, де місцеву владу очолили представники антикомуністичного національно-демократичного табору. Якщо судити по мапах інших частин нашої держави, то 1991 рік там не став кінцем радянської України –вулиці Леніна надалі залишалися невід'ємним атрибутом майже кожного, навіть найменшого населеного пункту. В більшості випадків саме на цій вулиці знаходяться органи влади чи місцевого самоврядування вже незалежної України. Проблема не в ностальгійному небажанні розпрощатися з минулим, а в тому, що таким чином ми деформуємо свою сучасність і навіть майбутнє. Діти із підручників історії знають про злочинну політику Леніна. Але для того, щоб отримати ці знання, вони йдуть до школи вулицею Леніна, минаючи пам'ятник Леніну. Таким чином ми виховуємо у молодому поколінні суспільну шизофренію та моральний релятивізм –злочини і злочинці не лише не засуджуються, їх продовжують возвеличувати. Тож вулицею Леніна ми точно ніколи не дійдемо до правової демократичної держави. Єдине, куди вона може завести нас – це тупик минулого. Очевидно, йдеться не лише про вулиці Леніну –вони просто є найвиразнішим прикладом неподоланого тоталітарного минулого. В українській топоніміці відображено сотні, якщо не тисячі інших «героїв комуністичного Олімпу», причетних до масових політичних репресій, Голодомору, боротьби проти становлення української. Системна робота зі зміни цих назв в Україні почалася після створення Українського інституту національної пам'яті. За 2007–2010 роки з його ініціативи здійснено 2754 перейменування. Цю роботу зупинили після приходу до влади Віктора Януковича, гуманітарна політика якого була спрямована не на засудження, а навпаки, на реабілітацію радянського минулого. Як ми тепер знаємо, реабілітацією не обмежилось: режим Януковича спробував використати авторитарні радянські методи в керуванні країною. Тому знову з'явилися політичні в'язні, цензура, обмеження свободи зібрань. Врешті дійшло до розстрілів мирних протестувальників у центрі столиці. Як проходила "декомунізація" в країнах Центральної та Східної Європи, які з того часу вступили до ЄС? Виявляється, її просто не було. Більшість людей, які виростили в цих країнах, не розуміють навіть суті питання: слово "декомунізація" вони сприймають як процес відсторонення від посад на

держслужбі людей, які заплямували себе співпрацею зі спецслужбами режиму, що існував до 1989 року. Цей процес відомий під назвою "люстрація", введений у Чехословаччині, щоб уникнути політично неприємного терміна "чистки". Комуністи – геть! У 1991 році у Чехословаччині було прийнято закон, що забороняє протягом п'яти років обіймати керівні посади в державних структурах колишнім працівникам органів держбезпеки, міліції, а також партійним функціонерам районного рівня і вище. Після розпаду країни у Словаччині цей закон припинили виконувати на практиці починаючи з 1994 року, в Чехії теж багато хто виступав проти його імплементації, у тому числі головний герой "оксамитової революції", президент Вацлав Гавел. Гавел заявив, що люстрація "була дітищем революції, і як така вже не є необхідною". Позначався і дефіцит управлінських кадрів. Незважаючи на це, права більшість у чеському парламенті пододала президентське вето і продовжила термін дії закону до кінця 2000 року. При цьому у 1993 році парламент скасував термін давності для "злочинів комуністичного режиму": точніше, цей строк обчислюється не з моменту вчинення злочину, а з 1990 року. Крім того, було ухвалено закон про відкриття доступу громадян до своїх "справ", що лежали в архівах спецслужб. У Польщі люстрація не відбулася відразу, одночасно з чеською. Новообраний прем'єр-міністр Тадеуш Мазовецький в 1989 році заявив: "Під минулим ми підводимо жирну риску. Відповідати будемо тільки за те, що зробили, щоб витягнути Польщу з нинішньої кризи". Багато хто сприйняв це як обіцянку, що жодної люстрації не буде. У 1992 році Сейм все ж прийняв закон про люстрацію, але конституційний суд визнав його таким, що суперечить Основному закону. Новий закон на цю ж тему з'явився у 1996 році, але момент вже було втрачено. Відтоді відбулася зміна поколінь у політиці "природним шляхом": президент Польщі Анджей Дуда під час передвиборної кампанії підкреслював, що він перший кандидат, який прожив доросле життя вже після 1989 року. Люстраційні закони були прийняті в Угорщині (1991, йшлося про скасування строку давності для політичних вбивств в 1944-1990 рр.) і Болгарії (1992, заборона секретарям Компартії і професорам марксизму-ленізму займати керівні посади в навчальних закладах і в місцевих органах влади), але в обох випадках їх скасували конституційні суди. Власне, Чехія лишається фактично єдиним прикладом "декомунізацій-люстрації". В Україні про люстрацію в 1990-х роках не могло бути й мови. А закон про люстрацію, що був прийнятий після зміни влади в минулому році і викликає масу претензій у Венеціанській комісії, не стосується радянського минулого, та й взагалі не має прецедентів у східноєвропейській практиці. Під час війни з Сербією публічний простір у хорватських містах масово "декомунізувався", спонтанно і без законодавчої зобов'язалівки: перейменовували вулиці, зносили пам'ятники. Проте досі в Загребі, наприклад, є площа ім. Тіто. На відміну від балтійських країн і України, хорвати не заборонили комуністичну символіку – заборонена тільки фашистська. Нічого схожого на наше цензурування книг і творів мистецтва (наприклад, гучна заборона книги Сергія Жадана через серп і молот на обкладинці) немає ані Хорватії, ані в більшості інших країн Східної Європи. Втім, є винятки: авторитарний проросійський уряд Віктора Орбана в Угорщині у 2010-2012 роках виступив з ініціативою, що нагадує нинішню українську "декомунізацію": урядовий комітет видав довгий список історичних осіб, які підлягають вилученню з публічних просторів. Як і в нашому випадку, список було складено безглуздо, в ньому опинилося багато діячів, які аж ніяк не мали б там бути, а деякі яскраві представники старого режиму, навпаки, під заборону не потрапили. Результат змішаний: наприклад, тепер у Будапешті не залишилося жодного пам'ятника видатному угорському філософу-марксисту Дьордю Лукачу (порожній постамент від одного з бюстів вдалося зберегти в будівлі Архівів відкритого суспільства, заснованих Джорджем Соросом), але пам'ятник поету-анархісту Аттілі Йожефу та вулицю, названу на його честь, громадськість все ж таки відстояла. Мешканці проти. Деякі перейменування викликали справжню бурю протестів: так було, наприклад, зі спробами перейменування вулиць Ендре Шагварі (комуніст-підпільник, вбитий жандармами у 1944 р.) і Лео Франкеля (учасник Паризької комуні, засновник Загальної робочої партії Угорщини) в Будапешті. Угорська "декомунізація" 2010-х – процес, що якісно відрізнявся від спонтанних

дій на хвилі ентузіазму на початку 1990-х: в цьому випадку ми маємо справу з піаром пропутінського уряду. Щось подібне відбувається в Польщі протягом останніх десяти років: праві консерватори регулярно піднімають тему "декомунізації вулиць", намагаючись заробити на цьому політичний капітал. В середині минулого десятиліття, під час правління "Права і справедливості", польський ІНП розіслав усім місцевим органам влади список "небажаних" історичних осіб. На карті Варшави таких виявилось 47. Але керівники профільної комісії в міській раді, які представляли праволіберальну опозицію, кілька разів делегували це питання на розгляд районних рад, які регулярно висловлювалися проти – або взагалі не виносили рішень. Головний мотив – необхідність зміни документів для всіх мешканців, що мали нещастя жити на політично неблагонадійній вулиці. Влада була готова частково компенсувати громадянам фінансові витрати, але навіть безплатно ніхто не хотів простоювати дні в чергах в різних установах (банки, господарські суди тощо). Міська рада також отримала листа з проханням не перейменовувати вулицю Юліана Бруна – комуніста, міжвоєнного публіциста і літературного критика. Втім, в даному випадку обговорюється компроміс: перейменувати вулицю на честь Джордано Бруно, щоб місцевим жителям не треба було міняти документи. Такий спосіб вирішення проблеми є досить популярним. Так, вулицю Олександра Ковальського (діяча Компартії Польщі) перейменовували на честь Олександра Ковальського (хокеїста довоєнного часу). Ще простіше, коли йдеться про дати: вийшовши на варшавську вулицю ім. 17 січня, одні згадають про дату входження радянських військ на польську столицю, інші – про повстання проти російського царя в 1863 році. Заборона компартії. Ще один аспект "декомунізації" в сьогоднішній Україні – це заборона політичних партій і організацій, що містять "прокляте" слово в назві. Щось схоже дійсно є в деяких країнах. Наприклад, ст. 13 польської конституції забороняє діяльність партій і організацій, в програмах яких згадується застосування тоталітарних методів і практик. Але це не заважає існуванню, наприклад, Комуністичної партії Польщі, чий статут і програма не містять жодних подібних згадок. Комуністичні партії цілком легально існують у Словаччині, Болгарії, Румунії. Більш того, в Чехії – країні, що служить зразком для декомунізаторів, – Комуністична партія Чехії і Моравії на останніх виборах набрала 15% голосів, поліпшивши своє представництво в парламенті до 33 депутатів. В Угорщині заборонені, як і у нас, будь-які партії зі словом "комунізм" чи спільнокореневими словами в назві. Через цей закон, прийнятий у 2012 році, Комуністична робоча партія Угорщини була змушена перейменуватися просто в Робочу партію. Однак цим її "декомунізація" і обмежилася. **Висновки.** Враховуючи вищесказане, процес декомунізації у таких країнах, як Україна, Словаччина, Хорватія, Польща, Литва проходив по-різному. В Україні цей процес затягнувся на більше ніж 20 років, а в країнах, які вступили у ЄС це відбулося набагато швидше та ефективніше.

Література

1. Тронько П. Інститут національної пам'яті як засіб зцілення від пострадянської ментальності//Дзеркало тижня.-2005.-№45(473).-19-25 листоп.
2. Тощенко Ж. П. Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния //Новая и новейшая история.-2000. - №4.-С.84
3. Ситник П. К.,Дербак А.П. Проблеми формування національної свідомості в Україні: Монографія. –К.: НІСД, 2004. –С.226.
4. Масненко В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості//Український історичний журнал. – 2002. - №5. – С. 49-62.
5. Ситник П. К., Дербак А.П. Проблеми формування національної самосвідомості в Україні... - С.205,206.
- 8.Тощенко Ж. П. Историческое сознание и историческая память. Анализ современного состояния...-С.88.
6. Удод О. Історична пам'ять в менталітеті українського народу// Четвертий міжнародний конгрес українців. Доповіді та повідомлення. Істрія :У 2 ч. – Одеса,1999.-Ч.2.-С.119,124.

7. Томенко М. Сучасний український патріотизм, або як об'єднати Україну//Урядовий кур'єр. – 2005. - №130. – 16 лип. – С.4.
8. Захаров Є. Конфлікт пам'ятей // Критика. – 2007. - №5.
9. Римаренко Ю. І. Національний розвій України: проблеми і перспективи. – К.: Юрінком, 1995. – 272 с.
10. Карлова В. Особливості відновлення історичної пам'яті українського народу у контексті аналізу досвіду постсоціалістичних країн // Науковий вісник «Демократичне врядування». – 2008. - №1.
11. Гончарук, Т. В. *Ментально-філософські засади національного буття, їх детермінуючий вплив на суспільні процеси [Текст] / Т. В. Гончарук // Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації : монографія / Т. В. Гончарук, Н. В. Гнасевич, М. І. Гурик [та ін.] ; кер. авт. кол. О. М Рудакевич. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – С. 44-71*
12. Гончарук Т Шумка М., *Національно-культурна ідентичність як маркер модернізованого українського суспільства // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей: Збірник наукових праць. Книга 6. – Л.: УБС НБУ, 2013. – 722с. – С. 391-399.*
13. Гурик, М. І. *Історична пам'ять народу у контексті актуальних завдань розбудови модерної української нації. / М І. Гурик // Світоглядні та соціокультурні засади формування модерної української нації : монографія / Т. В. Гончарук, Н. В. Гнасевич, М. І. Гурик , М. Л. Шумка, В. Я. Томахів [та ін.] ; кер. авт. кол. О. М Рудакевич. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – С. 90-113.*
14. Гурик М І. Декомунізація як шлях побудови україноцентристської моделі історичної пам'яті [Електронний ресурс] / М. І. Гурик // Актуальні проблеми філософії та соціології. - 2016. - Вип. 11. - С. 26-29.